

Interviu

„Mă încăpățânez să-mi reiau
«jocul cu mărgelile de sticlă»”

Adrian-Paul Iliescu: *Dragă Ianoș, faci parte dintr-o categorie foarte restrânsă, cred, de oameni: cei care au avut încă din prima tinerețe convingeri politice ferme și destul de radicale. Nu mulți tineri se află în această situație (eu însumi nu îmi amintesc să fi avut idei sau atitudini politice clare la 20 de ani), de aceea este foarte interesant de știut cum se pot naște aceste convingeri. Altfel spus, cum devenea un tânăr născut în anii 1920 în Regatul român (unde Stânga politică propriu-zisă era cu totul marginală instituțional și mediatic) om de stânga? Experiențele intelectuale, anumite experiențe sau șocuri morale, mediul familial sau un contact (realizat la vârsta entuziasmelor atotcuprinzătoare) cu grupuri de stânga explică această formare politică timpurie?*

Ion Ianoși: Dragă Adrian, nu uita că ești cu un sfert de veac mai tânăr decât mine, că te-ai maturizat politic, treptat, în anii '60-'70, care arătau cu totul altfel. Cercetezi mentalitățile interbelice, dar nu îți e chiar la îndemână să pătrunzi destine articulate în anii '30-'40, mai ales nu unul modelat într-un mediu brașovean specific. De ani buni impulsionezi dialogul nostru, situându-te la antipodul atâtor care *nu vor* să priceapă nimic din traiectorii similare. Nu mă voi referi la alții, puțin mai vârstnici sau ceva mai tineri, dar cu biografii cumva apropiate – indiferent dacă *acum* le mărturisesc sau nu. Rețin câteva momente din propria mea copilărie, adolescență, tinerețe.

Am resimțit de timpuriu presiunea *istoriei*, desigur prin ceea ce

aflam de la părinții mei și prietenii lor. Îmi aduc aminte că la vârsta de șapte-opt ani, m-am certat înverșunat cu femeia de serviciu a familiei, venită din secuime: în războiul din Abisinia, eu țineam cu etiopienii, pe care ea, de partea italienilor, nu-i scotea din „negrotei împuțiți”. Peste doi ani, în războiul civil spaniol, țineam pumnii pentru republicani, împotriva trupelor franchiste. Între timp, la radio Hitler își urla discursurile incendiare, sașii se înrolau sau erau înrolați în organizațiile naziste. Legionarii câștigau teren la Brașov; tatălui meu i-au „rechiziționat” magazinele, eu am fost exmatriculat, pe baza legilor rasiale, din toate școlile de stat. Am fost mândru de armata română când a lichidat rebeliunea legionară, cu ultima ei reductă de pe Cetățuie, aflată chiar deasupra casei bunicului – unde locuiam și de unde, curând, aveam să fim expulzați.

Ce-am făcut în timpul războiului? Am citit și ascultat muzică. A fost etapa mea intermediară „estetizantă”. Desigur însă, m-a încântat proclamația regală de întoarcere a armelor. După câteva luni de expectativă, m-am alăturat tineretului „progresist”. La finele anului '45, înainte de a împlini vârsta statutară, am fost primit în P.M.R. Dacă, în '46-'47, puțini dintre elevii și profesorii liceului „Ioan Meșotă” îmi împărtășeau opțiunea, în schimb, la filologia clujeană de la Universitatea „Bolyai”, în '47-'49, majoritatea era categoric de stânga. Astea sunt faptele nede. Interpretarea abia de aici începe.

A.I.: *Totuși, fiul unui comerciant înstărit – cu vederi radicale?! Sau încă tatăl tău a ajuns la asemenea opinii? Le-a împărtășit și mama? Poate alții din familie?*

I.I.: Bunicul îi „sponsorizase” tatălui meu înființarea unui magazin de articole coloniale în centru, ulterior suplimentat cu trei filiale. Fostul funcționar dobândise astfel, el însuși, condiția de burghez. Mama începuse să lucreze la ziarul local de limbă maghiară. Patronul era unicul bogătaș al familiei sale, printre numeroși frați și surori comuniști. Unul – prieten intim cu tata. Acesta îl atrăsese de timpuriu în „poveste”. Fără să fie un militant, tata ajuta mișcarea cu bani, le pune la dispoziție locuința, pentru întruniri, sau mașina de scris, pentru manifeste. Nu realiza pericolul asumat, cum avea să-mi mărturisească. Așadar, pe de o parte, comerciant onorabil, pe de alta – simpatizant al unor acțiuni pe atunci ilegale. Mama ducea o viață cam mondenă, dar și ea cu apropiați ai Stângii. În curând ne-a părăsit, pentru un al doilea soț, din Budapesta, de rândul acesta comunist sadea; de unde apoi a emigrat în Anglia. Deși i s-a oferit cetățenia britanică, după război s-a întors acasă, cu un al treilea soț, fost și viitor publicist de orientare socialistă.

În acest mediu „oximoronic” m-am format. Cu două adaosuri: ceilalți din familiile paternă și maternă au fost doar burghezi, cu vederi liberale, în sens originar; iar noi doi, tatăl și odrasla lui, pe care

a crescut-o de la un anumit moment singur, în afara ideilor îmbrățișate (blând ironizate de bunic) nu întreprindeam acțiuni practice, în nici un caz fapte pe care să le consider reprobabile.

A.I.: *Crezi că acea condiție de minoritar care te caracteriza a jucat un rol esențial în formarea vederilor tale politice sau a fost doar un factor auxiliar? Se pretinde uneori că vederile de stânga sau „prosovietismul” erau o modă printre minoritari, de unde (în subtext) concluzia că Stânga este produsul contingențelor, ba chiar al intereselor imediate de grup, sau al subdezvoltării (deci al turbulențelor create de mizerie) și nu o alternativă matură la regimul politic de dreapta. Crezi că există argumente împotriva acestor interpretări ?*

I.I.: Condiția dublu minoritară, de evrei unguri, ne-a influențat, cu siguranță, orientarea. Eu citeam precumpănitor literatură și eseistică maghiară, în care Stânga, radicală ori moderată, jucase un rol decisiv încă de la începutul secolului și în perioada interbelică. Lecturile mele franceze și germane urmau aceeași direcție, deși cu excepții notabile. Tata era abonat la revista clujeană „Korunk” („Epoca noastră”), care – rău văzută în Ungaria – adunase în jurul ei pe intelectualii unguri de stânga din întreg spațiul central-european. Nu era nefiresc ca intelectualii evrei să se situeze la antipodul regimurilor de dreapta, cu o legislație tot mai antisemită. Și nu a fost nimic anormal în „prosovietismul” lor din al Doilea Război Mondial, când soarta le depindea nemijlocit de victoria uneia sau alteia dintre taberele combatante. Cei care azi sunt mirați sau indignați de așteptarea trupelor rusești nesocotesc alegerea impusă evreilor, între certitudinea exterminării finale și măcar speranța drepturilor egale. Nu schimbă ecuația că aflaseră prea puține despre regimul stalinist: nu cunoșteau nici crimele politice instrumentate de „Părintele popoarelor” și nici antisemitismul lui tot mai virulent.

În principiu, atât săracii (dintre care nu făceam parte) cât și minoritarii (a căror marginalizare o resimțeam din plin) pot fi captați de alternative radicale. Pentru evrei, calea spre radicalismul de dreapta era barată. În teritoriile cedate lui Horthy ea atrăgea destui unguri. Dar evreii, chiar și cei nedeportați, din Transilvania românească, se simțeau frustrați, periclitați. E simplu de explicat – pentru cine chiar vrea să explice – apropierea unor evrei, unguri, ruși basarabeni, din România postbelică, de programul egalității sociale și naționale. Tuturor li s-ar potrivi însă formula des citată cu adresă particulară: *mulți comuniști au fost evrei – puțini evrei au fost comuniști!* De altfel, scurtă vreme după instalarea la putere, pe comuniști a început să-i stânjenească procentul destul de mare al membrilor de partid proveniți dintre minoritari, de aceea au impulsionat atragerea în partid și în structurile lui decizionale a majoritarilor. Acțiunea a avut succes; de aceea, la sfârșitul lui '47, au fost sistate, pentru un timp, primiriile în P.M.R. – buluceala (oportunistă,

desigur) ajunsese prea mare!

A.I.: *Crezi, din experiența personală, că religiozitatea, sau tocmai absența ei, joacă un rol decisiv în formarea convingerilor de stânga? La noi, majoritatea intelectualilor cu vederi de extremă dreaptă erau religioși sau făceau paradă de religiozitate, și chiar cei care nu erau efectiv credincioși pedalau pe teme misticoide (gen „destinul României”). Crezi că, prin contrast, absența religiozității ar stimula orientarea politică de stânga?*

I.I.: Până la experiența personală, notez două cifre aflate recent: în Olanda 42%, iar în Cehia 59% din populație se declară atee. Bineînțeles, procentele le putem fie contesta, fie nuanța prin explicații: respectivii nu doresc să fie înscrși oficial în Biserici, să le susțină financiar, își apără intimitatea etc. Indiferent de precizia statisticilor, avansul secularizării în câte o țară din Vest sau din Est, are motivații, dar ele nu sunt neapărat politice. Legislația olandeză e cea mai permisivă din Europa, cu o toleranță împinsă la maximum; dar guvernarea e mereu de centru-dreapta – ca și partidele flamande dominante din Belgia, aflate în concurență cu valonii. Cehia, cu tradiții democratice și o accentuată laicitate, are majorități de centru, fie de dreapta, fie de stânga, dar și un partid comunist legal. Exemple pentru legături posibile, totuși nu obligatorii, dintre religiozitate și Dreapta, nereligiozitate și Stânga, le detectăm câteodată în spații creștine, europene sau americane; ele scapă unei asemenea scheme în teritoriile asiatice, la cei împărțind (obligatoriu ori de bună voie) credințe musulmane, hinduiste, budiste.

Acum, despre cele trăite de mine în acei primi 20 de ani. Prescripțiile iudaice bunicii le țineau, deși nu strict, părinții – de loc, eu – n-aveam habar de ele. Absența religiozității favoriza, fără îndoială, orientarea de stânga. Colegii mei, de aceeași etnie și rit, care au emigrat n-au fost însă nici religioși și nici de stânga. La fel, mulți dintre cei puțini rămași aici. Personal, mi-am asumat condiția de evreu (oricum eram taxat ca atare), fără să fiu iudeu practicant. Mulți dintre cunoscuții mei israelieni, atașați noii lor patrii, nu sunt nici ei credincioși.

Osmoza religiozității (reale sau afișate) cu Dreapta politică (mai mult sau mai puțin radicală) a fost la vedere în cadrul populației majoritare și s-a reactivat puternic în ultimul timp, până la accente fundamentaliste și printre intelectuali. Pentru aceștia, nu e blam mai grav decât ateismul, deși alte părți de lume îl acceptă firesc (ateismul indică, de fapt, o absență, nu neapărat un militantism anti-teist). Corelativ, la noi e descalificant să fii de stânga. *Mulți clamează nevoia (teoretică) a unei stângi, pe care o refuză (practic) sub toate formele ei.* E blamat pe față orice liber-cugetător, agnostic (α-agnostic), ateu. Pasămite, necredinciosul nu poate fi moral. Or, în realitate credincioșii sunt morali sau imorali, după și cum necredincioșii sunt imorali sau morali: legături

antinomice demne de a fi aprofundate calm, fără încrâncenare.

A.I.: *Stânga poate fi caracterizată prin mai multe valori, idealuri și atitudini: egalitatea, universalismul, umanismul universalist, solidaritatea, revolta în fața nedreptății sociale, revolta în fața suferinței, atașamentul față de o utopie etc. În cazul tău, care dintre aceste elemente a jucat un rol esențial?*

I.I.: În prima tinerețe nu aveam în minte, atât de clar, obiectivele pe care le enumeri și nici nu încercam să le disociez. Resimțeam o propensiune difuză spre dreptate socială și națională: o sperată îndreptare a nedreptăților trăite și observate. În această stare mai mult de suflet decât de spirit intra câte ceva din toate însemnele menționate. La loc de cinste situam egalitatea și solidaritatea, ambele presupunând umanismul universalist. Îmbinam semiconștient exclamația schillerian-beethoveniană despre toți oamenii-frați cu treimea Revoluției franceze. Dar unde rămânea libertatea? mă vei întreba. Pe ea o subînțelegeam, fără a pricepe cât e de periclitată. Potrivit schemei des folosite, Dreapta și Stânga și-ar fi adjudecat prioritar libertatea, respectiv egalitatea. Pericolul degradării egalității în egalitarism nivelator nu îl sesizam. Intuiam relativa ineficiență a libertății individuale în condiții sociale precare. *Consider și astăzi fățarnică elogierea exclusivă a libertăților personale: cum să le valorifice miliardele de oameni preocupate de elementara supraviețuire?*

Acum, cei situați la „centrul” Dreptei ori Stângii caută, desigur, să îmbine libertatea cu dreptatea, cu reușite deseori îndoielnice. Atunci, după război și în plin dezastru european, ispita soluțiilor utopice le dădea multora târcoale. Segmentul meu particular de generație i-a cedat. Mecanismul psihologic l-aș numi „autocritica burghezului”: „nu mai vrem avantaje, preferăm să ne împărtășim fratern din reușitele colective”. Dar nici reușitele nu aveau să fie cele sperate – și nici fraternitatea. *Toată istoria Stângii postbelice e una a dezamăgirilor succesive.* Câtă răspundere pentru ele poartă fiecare în parte stabilesc, din păcate, tocmai cei neimplicați sau care, prin vârstă, nu pot fi părtași ai unor situații anterioare cu decenii. Ar fi mai corect dacă împlicinații înșiși ar cumpăni, dintr-un lăuntric imperativ moral, cele întâmplare și propria lor participare.

A.I.: *Azi se reproșează (mai ales la noi) iluminismului de a fi contribuit la instalarea comunismului în istoria secolului XX. Crezi că înclinațiile sau atașamentele iluministe pot, prin ele însele, conduce la vederi radicale de stânga? Duce frecventarea culturii iluministe la radicalism revoluționar?*

I.I.: La noi, fiindcă veni vorba, se reproșează acest deznodământ unui lung șir de antecedente presupuse. Destul de mulți liberali refuză întreaga Revoluție franceză, inclusiv partea ei generatoare de

liberalism. *Orice* utopie, de oricând, e blamată ca obligatoriu funestă. Până și *componente* inalienabile ale democrației stârnesc antipatia – unora care se consideră democrați.

Problema e dacă urmărim istoria dinspre trecut înspre viitor sau dacă încercăm retroactiv trecutul cu aluviunile viitoare. Știu, bineînțeles, cât se revarsă urmările asupra cauzelor – în optica generațiilor târzii. Și totuși, ar trebui să departajăm ceva mai scrupulos etapele. Ilumiștii au pregătit revoluția imediat următoare și, într-un fel, chiar și pe cele mai îndepărtate; dar nu știau acest lucru și, de obicei, erau departe de a fi, ei înșiși, radicali. Robespierre jura pe Rousseau – câtă vină îi revine acestuia? Diderot sau Lessing erau prezențe onorabile în saloanele vremii – de ce i-ar dezonoara asocierea ulterioară cu socialiștii? Până și Kant aștepta nerăbdător veștile pariziene, iar pe Hegel l-a impregnat într-atât spiritul revoluției, încât nu s-a dezis de acest eveniment crucial nici în etapa sa berlineză conservatoare; ca să nu vorbesc despre radicalismul pe care l-a menținut Hölderlin, în asemenea măsură, încât dezzechilibrarea sa psihică unii exegeți au atribuit-o, parțial, neputinței de a accepta o restaurație politică detestată.

Iluminismul nu e la modă azi. Conservatorii se scutură de el ca de diavol. Personal, l-am frecventat și îi rămân atașat. A fost prea „optimist”, „progresist”, „istorist”, într-un cuvânt, naiv – de acord. Și ce dacă? A fost, cu toate acestea, una dintre cele mai strălucite etape din gândirea modernă și din propensiunile de modernizare. Îți poți imagina fără sursa iluministă „drepturile omului”, în varianta europeană, sau pe „părinții fondatori” americani, cu principiile lor de temelie? *De la iluminism provine o bună parte și din reformism, nu numai din revoluționarism.* E adevărat că revoluționarii, inclusiv cei „burghezi” (1848, februarie 1917), s-au revendicat din iluminism ca presupus descendenți direcți, pe când reformiștii au îndulcit implicațiile lui liberale și prin elemente conservatoare.

A.I.: *Crezi că poate fi justificată violența politică prin maxima „scopul scuză mijloacele”, în cazul existenței unui ideal de bine public? În general, pot fi găsite argumente în măsura să absolve violența de blam, de o pedeapsă fie morală, fie politică?*

I.I.: Ești mai în măsură decât mine să răspunzi acestor interogații. Preocupările mele doar s-au intersectat cu ele. În schimb, am citit atent recenta ta carte-manual *Etică socială și politică* (2007). Rețin de acolo, pentru tema pe care mi-o propui, alternativele: binele în sens de *Right* sau de *Good*; și lumea văzută „kantian” sau „hobbesian”. Prima demarcație e cea dintre prescripțiile minimale și maximale în plan moral și sub raport statal; a doua disociază o moralitate „nerealistă” de una „realistă”. Depinde, așadar, ce „ideal de bine public” este preconizat. Descriindu-le fără părtinire, tu optezi, evident, pentru

strategia cumintelui *Right*, asumat liberală și cu măsură conservatoare. Revoluțiile însă, *toate* revoluțiile, cele socialiste și cele burgheze, s-au avântat către o reășezare obläduită de *Good*. Intențiile lor maximale erau înveșmântate în programe „ideale”, nu chiar kantiene, dar nici fățiș hobbesiene – cu toate că urmăreau, de fapt (te citez în privința lui Hobbes), normativitatea „forței și stăpânirii”. Altfel spus, laturile dualităților puteau rima între ele în fond, în timp ce de formă se combinau în variante paradoxale.

Acum despre „machiaverlâcuri”. Ele străbat toată istoria, de până la cea actuală. Și, vail, nu urmează întocmai enunțurile pioase. Oamenilor politici nu le place să admită câte și ce fel de mijloace sunt dispuși să pună la bătaie pentru a-și atinge scopul. Dar mulți, în multe situații, lasă scrupulele la o parte. Eventual pot fi ținuți în frâu de o legislație prevăzătoare în privința abuzurilor de putere: o presupuziție fără certitudinea succesului.

Răspunsul meu e cam general. Dar și „violența” urmată de „blam” rămâne o abstracție. În politică, numai câștigătorii sunt cei care distribuie „pedeapsa” pentru „crima” tot de ei indicată. Propriile eventuale crime le mușamalizează sau, pur și simplu, le ignoră. *Vae victis!*, ne învață încă Titus Livius. De atunci au fost nenumărate violențe, pedeapsite sau nu; și vor fi și de acum încolo. „Pacea eternă” rămâne un vis, demn de cultivat și în stare de veghe. Dar să fim „realiști” și în raport cu „nerealismele” noastre, cărora le spunem „idealuri”.

A.I.: *Cum te raportezi la elitarismul foarte la modă azi printre intelectualii cu roluri decizionale? Apartenența (presupusă) la elite conferă un statut privilegiat? Își poate aroga „alesul” o poziționare exterioară și superioară condiției umane obișnuite?*

I.I.: Aș disocia „elita” și „elitismul”. E diferența între realitate și ideologie. Totdeauna au existat, în toate domeniile, „aleși”, de regulă recunoscuți însă de alții și ulterior. Altceva e să te autoproclami ca atare și să le pretinzi tuturor să te venereze. Chestiunea a devenit acută din modernitate. Romanticii s-au răzvrătit împotriva nivelărilor pe cale de a se generaliza. Pe „neoromantici” avea apoi să-i agaseze democratismul.

Povestea continuă până azi, cu o acuitate deosebită la noi, din cauza tradițiilor culturale dominant romantice. *Remarc la mulți intelectuali o crasă nepotrivire: ei laudă democrația – și nu o suportă.* Vorbesc despre ce și cum „se cuvine”, în paralel tună și fulgeră împotriva acestei anume „corectitudini politice”, dar și a derivatelor comportamentului democratic. Râvnesc la o stratificare compartimentată etanș, aproape una de castă, mărturisită cu jumătate de gură. Pe sine se situează în vârful piramidei, având în subordine pe cei mulți, din ce în ce mai neînsemnați, lipsiți de „însemnul” de a fi fost

„aleși”.

Desigur, *harul* e un *dar*, îl cultivi sau îl lași în paragină. Personal, îi prefer pe cei „dăruți” care nu fac paradă de zestrea lor și nici nu-i disprețuiesc pe „oamenii de rând”, cum li se spune depreciațiv. Nu-i refuz pe „aristocrații spiritului”, dar mă simt aproape de „geniile modeste”, sunt și dintr-acestea, de unele m-am ocupat asiduu: și Dostoievski, și Tolstoi i-au recunoscut lui Pușkin întâietatea în literatura rusă, iar din cea occidentală au lăudat excesiv și pe câte unul clar mai prejos de ei. Înțeleg orgoliul „bine temperat”; refuz nemăsurata trufie, exhibată până la indecenta cumulare de avantaje și zgomotoasa propagandă de sine.

A.I.: *Azi se afirmă insistent că, nu numai practica politică a statelor comuniste (totalitare), ci însăși doctrina (marxistă, socialistă, etc.) era „criminală” sau „dementă”. Crezi că exista un sâmbure irațional, violent, absurd în ideile marxiste sau socialiste radicale (facem abstracție aici de socialismul moderat, parlamentar) sau nu? În particular, crezi că ideea exercitării unei dictaturi pentru impunerea Binelui public (a egalității, a fraternității etc.) rămâne, măcar parțial, sustenabilă? „Lecțiile” oferite de lichidarea Comunei din Paris sau de lichidarea regimului Allende (ce sugerează o necruțătoare luptă „care pe care”) rămân oare decisive? Sau este conceptibilă și o răsturnare revoluționară (spre stânga) fără vărsare de sânge? Căderea pașnică a regimului rasist din Africa de Sud ar putea fi o dovadă în acest sens (și aici majoritatea a depozat de putere minoritatea dominantă de secole)?*

I.I.: Aduni multe în șirul de interogații. Încerc să le iau pe rând.

La un moment dat, cum știi, Marx a spus despre sine că nu este „marxist”. Era unul dintre numeroșii socialiști/comuniști din vremea sa. Alți doctrinari se situau mai la „dreapta” sau mai la „stânga” lui. De departe nu era cel mai radical. Iar radicalitatea lui personală se împletea cu radicalismul social care impregna atmosfera anilor 1848-49 și 1871. Înainte, între și după aceste experiențe istorice, l-au preocupat cărțile, științele (filosofice, istorice, economice). De ce nu sunt „criminali” sau „demenți” militanții dimprejur? Numai pentru că au pălit în memoria urmașilor? Numai fiindcă mai puțini i-au revendicat ca întemeietori? Totuși, câteodată destui, precum în mișcarea anarhistă, cu recunoscuți corifei și o lungă posteritate, până azi. E limpede, în Est continuă învinovățirea reproiectată a „socialismului real”: pentru Stalin e făcut vinovat Lenin, pentru acesta – Marx, pentru acela – iluminiștii, eventual utopiștii renascentiști, chiar antici. Diferențele specifice nu îi mai interesează pe anticomuniștii radicali de la noi. În Occident interesează, acolo Marx nu e confundat cu Lenin, cu atât mai puțin cu Stalin și cu adepții lui din preajmă sau de pe alte meleaguri. Va mai trece

multă vreme până când Marx să fie regândit, și în istoriografia română, primordial în cadrul secolului său, printre curentele, personalitățile, evenimentele veacului căruia a aparținut; punct de pornire fără de care nici influențele lui variate din următorul secol nu au cum să fie treptat decantate.

În această perspectivă va trebui cumpănit și acel „sâmbure” violent din ideile lui Marx, apoi cel irațional din „marxismul” ulterior, respectiv cel absurd din „marxism-leninism” (după cum vezi, caut să diferențiez și atributele). *Da, Marx a fost un maximalist, cu porniri violente atât temperamentale (în polemici), cât și doctrinare (în proiecte).* Contează sau nu contează împrejurarea că violența era în mai mare măsură verbală decât faptică, sau că emana din partea unui proscris în țara sa natală și marginalizat în cea adoptivă, nu o singură dată supravegheat de poliție, hăituit de oficialități, inclusiv în procese măsluite?! Nu e o întrebare retorică, ține de fondul problemei. După cum ține de acest fond problematic evidența că violența au exercitat-o îndeosebi vrăjmașii, nu adepții Comunei din Paris. În ce fel distribuim violența regimurilor Allende și Pinochet din Chile? Cum măsurăm violența taberelor republicane și franchiste din Spania? De obicei, în mod partizan, atât în trecut, cât și în prezent, dar cu măsuri inverse. Exemple, știi bine, poți găsi pentru orice partizanat.

Înțelepciunea lui Nelson Mandela, după detenția de 27 de ani, e proverbială. Dar condițiile pentru o rezolvare pașnică a situației din Africa de Sud erau avansate, inclusiv minoritatea se încredințase de nevoia renunțării la rasism, iar guvernul condus de Frederik de Clerc a cooperat în acest sens cu Congresul Național African. Ne aflam în anii '90 din secolul trecut, iar presiunii internaționale, și din partea Organizației Națiunilor Unite, nu-i mai puteau rezista susținătorii rasismului. Mahatma Gandhi și-a desăvârșit revoluția pașnică încă în 1947, fiind însă asasinat anul următor – ca, mai târziu, Indira Ghandi și fiul ei; ca atâția conducători pakistanezi, deocamdată până la Benazir Bhutto. Calea pașnică și cea agresivă apar deseori intersectate și în istoria recentă.

Prezența sau absența violenței ține de condiții, de timp, loc și împrejurări. Binele public îl invocă și dictaturile, și cei care vor să le înlăture – la nevoie, violent. *În principiu, toți preferă soluțiile pașnice, dar cu condiția să le fie lor favorabile. În practică, rareori se dau în lături de la violență.* Puterea rămâne miezul politicii. E bine să fie îmblânzită, consensuală, democratică. Nici competițiile în forme pașnice nu renunță însă la „care pe care”. E drept că formula din urmă a fost istoricește compromisă. De altfel, așa s-a întâmplat și cu alte maxime pe care le invocăm ca negative. Enunțul fostului seminarist Iosif Djugașvili-Stalin, „cine nu-i cu noi e împotriva noastră”, e o nemărturisită parafrază

evanghelică (Matei, 12: 30 și Luca 11: 23); iar varianta îndulcită avansată de János Kádár, „cine nu-i împotriva noastră e cu noi”, e tot de inspirație evanghelică (Luca, 9: 50). Câți mai stabilesc legătura între variantele târzii, degradate, și tănuitele surse originare?!

A.I.: *Găsești că există o eroare de raționament (sau de așteptări) în convingerile tale de la 20 de ani? Ce modificări ai face în ideile sau interpretarea politica de atunci? De ce te despați și ce păstrezi?*

I.I.: Un prieten de-al meu îi deosebește pe cei care *se bucură*, de cei care *se întristează* de năruirea tuturor iluziilor Stângii de odinioară. Eu mă număr printre cei apăsați de compromiterea cvasitotalității așteptărilor, căci eșecul radicalismelor a fisurat inclusiv variantele temperate. Dacă timp de peste o sută de ani, încă dinainte de 1848 și o vreme după 1945, Stânga a reprezentat o consistentă opțiune politică și intelectuală, mai ales în Vest, a doua jumătate din secolul XX a îngustat șansele ei, pas cu pas, până aproape de anihilare. Dreapta, la rândul ei mai mult sau mai puțin democratică, a izbândit treptat peste tot (cu rare excepții). Au migrat în rândurile ei și mulți dintre cei care inițial fuseseră considerați ori se declaraseră ei înșiși situați pe poziții inverse. Procesul a decurs la noi poate mai linear decât altundeva, inclusiv în țări apropiate: la ora actuală, mai toți politicienii și intelectualii se aliniază pe poziții de „centru-dreapta”, invocând nevoia și zădărniciind puțința vreunei orientări de „centru-stânga”, marginalizându-l cu deosebită obstinație sau chiar înfierându-l pe omul de cultură cu simpatii de stânga. Motivația invocată: totalitarismul din Est, mai îndelung de „extremă stângă”, decât „extrema dreaptă” interbelică.

Unul care, din convingere și nu din oportunism, a îmbrățișat de timpuriu „cauza” „democrat-populară”, în speranța „socialismului victorios” (în realitate ajuns din ce în ce mai falimentar), are obligația morală, oricât de dureroasă ar fi ea, să exploreze, cât îi stă în puteri, prăpastia dintre așteptări și eșecuri. Nu m-am eschivat de la acest examen de conștiință, o dovadă recentă e și eseul *eu – și ei*, în ansamblu și prin precizările din „Prefața la cea de a II-a ediție” (2006). Pentru a relua termenii pe care îi folosești: „așteptările” erau naive, utopice, exagerate: instaurarea dreptății sociale și naționale; iar „raționamentul” conținea tocmai falsul pe care l-ai sugerat anterior: impunerea violentă a Binelui imaginar (unul *Good*, nu *Right*).

Mi-ar fi lesne să invoc circumstanțe atenuante, datele experienței mele premergătoare sau necunoașterea multor acțiuni extreme – nu uita că între 1949 și 1955 am stat ca într-o „rezervație”, în universitatea leningrădeană și în grupul românilor de acolo, unde răzvătecu puține ecouri din țară, prin câte un număr întârziat de ziar; iar observațiile mele directe, negreșit apăsaătoare, se limitau anual la câte două luni de vacanță. Nu vreau să mă disculp însă, fiindcă nu mă simt convocat la

un proces pe față – care, e adevărat, mi-a fost când și când intentat de către un neiertător procuror, instituit cu de la sine putere. Am îmbrățișat în tinerețe, indiscutabil, acel „radicalism ideal”, care m-ar fi putut duce la acte reprobabile, de care numai întâmplarea m-a ferit, inclusiv amintita extragere din contingentul cel mai represiv. E de presupus că în anii '50 timpurii, dacă aș fi fost acasă, aș fi scris măcar câteva articole de care azi mi-ar fi rușine. Așa însă m-am întors clarificat asupra lui Stalin, într-un prim timp de mărunț „dezgheț” (curând revocat). Ideile dogmatice pe care câțiva ani încă le-am pus pe hârtie nu m-au împovărat cu rolul de făptaș direct în actele de teroare reactivitate de Gheorghiu-Dej (în 1958 și după), cu atât mai puțin în dictatura personalizată a lui Ceaușescu.

M-am dumirit în privința „socialismului real”, în tot mai mare măsură de esență „național-comunistă”. Întrebarea mea (care stârnește adesea reproșuri) privește măsura în care am avea îndreptățirea să disociem unele idei originare de faptele comise ulterior în numele lor. Putința acestei diferențieri nu e singulară. Și alte reprezentări asupra Binelui public au avut parte de manipulări funeste. Le am în minte inclusiv pe cele ecleziastice. Nu e o asociere gratuită, de vreme ce în gândirea ateului Marx au fost pe drept identificate contaminări mesianice. Ele cu siguranță mi-au (și altora ca mine le-au) influențat tinerețea. De aceea m-am și jucat, într-un comentariu târziu, cu substituirea termenilor: nu am fost „marxist” ci „marxian” (kantienii sau hegelienii doar nu sunt „kantiști” și „hegești”), dar felul meu de a fi fost „marxian” semănase cu al unui „marțian”, nimerit pe pământ de pe planeta Marte.

Și totuși, ce aș păstra azi din tinereștile convingeri iluzorii? În principal, dorința de echitate. Mă apasă distanța crescândă – din lume, din țară – dintre bogați și săraci, dintre cei îmbuibăți și condamnații la mizerie. Îmi repugnă cultul excesului de bunăstare în mijlocul atâtor frustrați de un trai decent. Mă oripilează egoismul afișat cu neobrăzare, fără a schița măcar un minimal gest de compasiune, cu atât mai puțin de vreo solidaritate. Lozincile vremii: „eu, eu, eu!” – „mie, mie, mie!” – „pe mine, pe mine, pe mine!”. Nu, mulțumesc!

În vremuri rele și grele a fost totuși bine că am avut mulți studenți ridicați din medii defavorizate, specialiști răspândiți prin țară și chiar în străinătăți; e rău că binele urcușului profesional e azi rezervat, cu rare excepții, celor proveniți din familii așezate sau avute. Copiii prelungesc starea părinților. În lumea neșansei, mai toți urmașii poartă același stigmat. E un eșantion, deloc neglijabil, din „viclenia istoriei”, în care răul și binele nu sunt prestabilit repartizate de contextul social.

Incontestabil, forțarea dreptății a eșuat. De aici nu rezultă însă că ar trebui să închid ochii în fața nedreptății. Iar neputința mea personală de a îndrepta oricât de puțin lucrurile nu mă îndeamnă să

abandonez dorința de luciditate și (ridicol!) să păstrez printre bunurile mele personale un rest de speranță: „principiul-speranță”. Chiar și împotriva curentului, chiar și în zadar, pentru cine știe câtă vreme – rămân, în ultimul meu răstimp, un „om de stânga”.

Întrebările tale m-au orientat spre teme care ar putea crea o impresie unilaterală despre interesele mele principale. Mă preocupă cultura, urmăresc literatura și filosofia, joncțiunea dintre ele. Zilnic mă încăpățânez să-mi reiau „jocul cu mărgelile de sticlă”. Citesc și scriu.

Februarie 2008

La statuia lui *Aristotel*